

MOLNÁR ILDIKÓ

„– szeretni így tanít a kín, Anyám!” – Gérecz Attila kritikai kiadásáról

Gérecz Attila összes művei

Kritikai kiadás, szerk. Hajnal Géza

Gérecz Attila költő, '56-os szabadságharcos 27 évnyi élete (1929–1956) immáron jelképpé vált. Versei és személyes sorsának emléke túlélte a teljes elhallgatás évtizedeit. Az utóbbi években a figyelem középpontjába kerültek az alkotásai is.

A recepció kialakulásában jelentős része van Hajnal Gézának, akit személyes érdeklődés is indított Gérecz életművének kutatására. Édesapja az 1950-es években egy időben raboskodott Gérecz Attilával. A forradalom előtti szabadulását a híres történész, akadémikus nagyapa, Hajnal István (1892–1956) egészségi állapota rosszabbra fordulásának „köszönhette”. Az akkor éppen igazságügyi miniszter Erdei Ferenc, aki a két világháború között falukutató és szociográfus volt, Hajnal István betegségének hírére közbenjárt a koholt vádak alapján elítélt apa szabadon engedésében. Hajnal Géza, a hidrológus mérnök, a budapesti Műegyetem tanszékvezetője majd hatvan évvel a fiatal költő hősi halála után beiratkozott a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájába, hogy kutatóként hivatalosan hozzájuthasson az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárában mindazokhoz a dokumentumokhoz, korabeli lapokhoz, levelekhez, amelyek segítheték Gérecz Attila életművének megismerésében. Munkájának eddigi eredménye két könyv: a 2016-ban megjelent *Gérecz-hagyaték. Előmunkálatok egy nagymonográfiához* és a 2017-es könyvhéten publikált kötet, a *Gérecz Attila összes művei*, az életmű kritikai kiadása.

A kritikai Gérecz-kiadás története a mellesleg krimiket is író Hajnal Géza tollából sikeres irodalomtörténeti nyomozásként is olvasható. E kettős történetben nemcsak Gérecz Attila élete izgalmas, hanem maguknak a kéziratoknak a sorsa is regénybe illő történet. Hajnal Géza az oknyomozás minden lehetőségét kihasználva derítette fel nemcsak a költő élettényeit, a Magyarországon és külföldön megjelent közleményeket, hanem azokat egybevetette a korábban előkerült kiadványokkal. A legapróbb részletek ellenőrzését elvégezve kutatta fel, derítette ki a kéziratok sorsát, s „alkotta meg” a hiteles szövegeket.

Hajnal Géza munkája bizonyos értelemben egyedi a kritikai kiadások történetében. Nem előzte meg a versek többszöri megjelenése, nem maradtak fenn minden esetben a költőtől származó kézirat formában a művek. Nem állt rendelkezésre a költő által legérvényesebbnek kiválasztott szövegvariáns sem, hogy lett volna egy kiindulópont, mint ahogy azt láttuk a Győrei Zsolt és Lovas Borbála által sajtó alá rendezett Kosztolányi-kritikai kiadásban. A kiindulópont itt a kockás füzet volt, mert ez volt Gérecz Attila utolsó leirata (ultima manus) és egyben eredeti (autográf) kézírata harminc versének és tizennégy műfordításának. Verseit sohasem volt lehetősége rendezni, kiadásra előkészíteni. Nem volt ismeretes a szerző személyes sorsa sem. Nem lehetett csak a szövegre magára koncentrálni a figyelmet, mint ahogyan az megtehető volt például a Stoll Béla által sajtó alá rendezett József Attila-szövegek esetében. Meg kellett keresni azt a forrást, amelyben a negyvenhárom versből és tizennégy műfordításból álló életműből legtöbb magától a szerzőtől származik, le kellett választani a különböző kiadásokban megjelent szövegekről azokat a „korrekciókat”, amelyeket a közreadók illesztettek a versekhez, helyre kellett állítani az eredeti írásmódot.

Erre azért volt fölöttebb szükség, mert az *Így bocskorosan* szerkesztői is a kockás füzetet tekintették alapszövegnek, de megváltoztatták az eredeti szöveg helyesírását a mai szabályok szerint. Hajnal Géza a kritikai kiadásban ezeket a változtatásokat – Keszler Borbála korrekcióit – végig jelöli. Megváltoztatták a szövegek sorrendjét is egyes helyeken, amiről ugyan tesznek utalást jegyzetekben, de nem adták meg a pontos eredeti sorrendet. Hajnal Géza nem közelítette a mai nyelvhasználathoz a szövegeket, nem tette ki a mondattagoló írásjeleket, ugyanakkor minden egyes vers

jegyzetanyagában, idézve Keszler Borbála nyelvész professzorasszony normatív helyesírás szerinti szövegváltozatát, lehetővé tette a mai helyesírás szerinti olvasást is. Hajnal Géza munkája abban is jelentős, hogy számos tévhitnek járt utána, és tisztázta azokat. Egyik ilyen vita pontosan a *kockás füzet* korrektúrája kapcsán merült fel. Keszler Borbála nyelvészprofesszorral személyesen tisztázta közreműködését az említett füzet korrektúrájában, aki a már megszerkesztett kötet teljesen betördelt szövegét fésülte át és javította helyesírási hibáit, de textológiai és filológiai elemzést nem végzett annak szövegén, Gérecz-kézirat pedig nem volt a kezében. Ugyancsak fontos tény a jelen kritikai kiadás esetében, hogy össze kellett gyűjteni a Gérecz Attila megértéséhez szükséges ismereteket is, amelyek közelebb vihetik az olvasót szövegeinek megértéséhez. Ez annyiban jelent egyediséget a kritikai kiadások történetében, hogy Gérecz Attiláról nem rendelkezünk könyvespolcnyi szakirodalommal, a meglévő ismereteink sem voltak teljesen pontosak nemcsak az élettörténet vonatkozásában, hanem a szövegvariánsokat illetően sem. Számos tévhit, legenda élt, amelyeknek Hajnal Géza minden esetben utánajárt és tisztázott. Gérecz költészetének esetében nem lehet eltekinteni a történelmi, politikatörténeti utalásoktól, amelyek ismeretében értelmezhetővé válnak szavak, szókapcsolatok, s nem indítják arra az olvasót, hogy félrevezető következtetésekre tévedjen.

Hajnal Géza Gérecz Attila helyét a klasszikus „énköltészet” legnagyobb alakjai között helyezte el. Az élettörténetből olyan emberképet, valóságos hőst rekonstruál Hajnal, aki egy eredeti, 20. századi lovageszmény megtestesítője, a hadapródiskola neveltje, akit édesanyjához fűződő szerető fiúi viszony, a nőkért való rajongás és mély Isten-élmény jellemez, akinek életkedvét az ávós börtönök cellái sem rendítették meg. Egy ilyen példaértékű életút tényadatainak pontossága elengedhetetlen az életmű értelmezéséhez.

A kritikai kiadás olvasója a szövegek születésének és sorsának történetét is megismeri, hiszen a végleges szövegváltozat megállapítása igazi irodalomtörténeti oknyomozás eredményeként jött létre. Gérecz Attila először 1955 februárjában, a váci börtönben ún. „sztálin”-vécépapírra írta le addig elkészült műveit, amelyeket egy hosszú levél kíséretében sikerült kijuttatnia édesanyjának. Ezeket a szövegeket H. Drechsel Mária gépelte, és a vécépapírt megsemmisítették. Négy példányban gépelte le titokban az UVATERV nagy tervezővállalatnál, ahol adminisztrátorként dolgozott. E négy példányból egyet Kárpáti Kamilnak adott 1957 januárjában, egyet Kecskési Tollas Tibornak, a harmadik változatot Lőrinczy Györgynek, a negyedik nála, illetve Gérecz Ödönné Báthly Irénnél maradt. Hajnal Géza a kritikai kiadásban árnyalja az előző kötetében, *A Gérecz-hagyatékban* megfogalmazott állítását. Nem tekinti a „gépelvénynek” nevezett szövegváltozatot az 1991-es, első magyarországi Gérecz-kötet alapjának. A kritikai kiadás szerint számtalan gépelt verziójú Gérecz-vers maradt fenn mind a Svájcban élő Christine Gérecznél – Attila bátyja, Árpád özvegyénél, akit kalandos úton talált meg –, mind pedig H. Drechsel Máriánál. Hogy melyik – és megvan-e egyáltalán – az első négy változat egyike, nehezen lesz tisztázható.

Egy másik szövegváltozat a *kockás füzet*, a legnagyobb vihart kavart szövegegyüttes, amely három ember kézírását tartalmazza: Gérecz Attiláét, Lőrinczy Györgyét és nagy valószínűséggel Dánielfy Tiborét. Hajnal Géza írásszakértők, grafológusok bevonásával vizsgáltatta meg a kézírásokat. A füzetet Christine Gérecz hozta el H. Drechsel Máriának Gérecz Árpád 1992-es halála után, 2000-ben vagy 2001-ben. Ez a füzet negyven verset és tizennégy műfordítást tartalmaz. Utóbbiak és a költeményekből harminc Gérecz Attila saját kézírásai, egy hosszúverset (*Levél*) Lőrinczy György, hét Gérecz-verset Dánielfy írt le. Három Gérecz-mű azonban nem szerepel a lapokon, a *Széthullt fényeken*, a *Szenelés* és a *Karácsonyi ének a börtönben*.

Az ultima manus elve Gérecznél egyben az első is, hiszen a szövegeket több esetben a cellatársak írták le. A versek többsége alatt szerepel a keletkezési hely és az évszám, huszonegy vers esetében a hónap is, nap egyetlen esetben sem. A *kockás füzet* a műfordításokkal kezdődik, tizenkettő követi egymást, majd a *Boldog Őzséb himnusz* és a *Hosszúvers* között találjuk még a két Verlaine-fordítást. Jelen kritikai kiadás alapját ez a *kockás füzet* képezte, de itt a *Hosszúvers [Cím nélkül]* szerepel. További szövegváltozat még a *vonalas füzet*, amely szintén a svájci hagyatékából került elő Gérecz Ödönné Báthly Irén kézírásával. A rendelkezésre álló anyag nagyon heterogén, a végleges szövegváltozat melletti döntés meghozatalát nehezítették a szövegvariánsok.

A szerkesztő alaposan átgondolt kötetkompozíciót tár elénk: a kritikai kiadás három jól áttekinthető részből áll. Az első részben, a szövegeket közreadó szövegegyüttesben annyi változást eszközölt a *kockás füzet*hez képest, hogy a verseket helyezte a fordítások elé. Minden verset a *kockás*

fűzetben olvasható verzióban közöl, betűhív formában. Ezután a műfordításokat hozza, végül pedig a prózai szövegek és levelek következnek. A második rész a szerkesztői jegyzeteket tartalmazza, ez az a rész, amely az izgalmas életet, valamint a kéziratok történetét tárja fel a történész, az irodalmár és a filológus pontosságával. A harmadik részben eddig együtt soha nem látható képek, főként a kéziratmásolatok következnek.

A mérnöki pontossággal megalkotott mű első részében Hajnal azt a különösen hasznos megoldást választotta, hogy az egyes szövegekhez tartozó minden információt az adott szöveg végén helyezte el. Ezzel lassítja az olvasást, fölkelte bennünk a szöveg mögött rejlő történet iránti kíváncsiságot, érdeklődést. A szöveg végén a keletkezés helye és ideje olvasható, a jegyzete tartalmazza a szövegforrást, a szövegváltozatokat és a tárgyi jegyzeteket is. Ez utóbbiak elhelyezik az adott verset Gérecz Attila életének eseményei közt, ugyanakkor a szövegre vonatkozó irodalmi utalásokat is magyarázzák, majd az egyes szavak mai helyesírás szerinti alakváltozatait is közlik. A sorokat megszámozták, ezzel a szövegtest olvasásakor nem érzünk sehol a jegyzetek által megtört olvasmányélményt, ugyanakkor utólag könnyedén megtalálunk minden utalást az adott szöveghelyre. A József Attila-, Kosztolányi-, Reviczky-, Ady-kritikai kiadásokhoz képest újdonság, hogy a tárgyi jegyzeteket is elhelyezte a szövegek mellett hozott szövegforrás, szövegváltozatok mellett.

A második rész a *Szerkesztői jegyzetek* címet viseli, és Gérecz Attila regényes élettörténetét foglalja össze felmenőinek foglalkozásától kezdve a hadapródiskolai képzésen és a francia hadifogság történetén át öttusázó pályafutásáig. Gérecz ugyanis 1949-ben lett a Magyar Öttusa-válogatott keretének tagja, pisztolylövésben, futásban, lovaglásban, vívásban, úszásban és versenyszerű síelésben is jegyezték. Ezt a magas ívű sportpályafutást törte derékba 1950. december 8-i letartóztatása hűtlenség vádjával. Az ügyben huszonnyolc vádlottból ötre halálos ítéletet hoztak, ebből hármat végre is hajtottak. Gérecz Attila elsőfokon tíz, majd 1951. augusztus 29-én másodfokon tizenkét évi börtönbüntetést kapott. De mit jelentett 1950-ben a hűtlenség vádja? Kikkel találkozott Gérecz Attila? A társaság, amelynek Attila is tagja volt, főleg ludovikás, azaz tisztiiskolás, főleg polgári származású, egyetemista, jó családból való, jólnevelt, szolid, értelmes fiatalokat jelentett, akikkel naponta egyszer találkozgatott, sétálgattak, beszélgettek. A társaság tagja volt Jakabfy Gyula és Bálint Antal, egykori katonatisztek és jó barátok, akik átsegítettek embereket az egyre jobban bezáruló országhatárokon. Bálint Antal öccse, Gyula Gérecznek iskolatársa volt a Kölcsey Ferenc Gimnáziumban, ráadásul egy háztömbben is laktak Géreczékkel. 1950 novemberében Bálint Antalt menekülés közben lelőtték a határon, a négy menekülő közül egy átjutott, kettőt letartóztattak.

Az akkori politikai hatalom birtokosai szemében ezek a fiatalok jelentették az ellenséget, a horthysta, fasiszta, klerikális reakciókat, akiket likvidálni kell, a munkásosztály eltíróit, akik azzal, hogy találkoztak, kémtevékenységet folytattak. Ezek az ügyek képezték a koncepciók perék alapjait. Így került rács mögé Hajnal Géza jogász édesapja is. Leggyakoribb vádpont a kritikát megfogalmazó értelmiségiek ellen a kémkedés, tiltott határátlépés vagy annak kísérlete, összeesküvés, feljelentési kötelezettség elmulasztása voltak.

Gérecz Attila először a budapesti Gyűjtőfogházban raboskodott. 1952 áprilisában a váci börtönbe vitték, itt született első verse, az *Így bocskorosan* a „füveskerti költők” biztatására. A füveskertieknek nevezett költők rabtársai voltak, többek között Béri Géza, Kárpáti Kamil, Szathmáry György, Kecskési Tollas Tibor és Tóth Bálint. Gérecz Attila 1954. július 18-án lefűrészte az alagsorban lévő ablakrácsot, s az áradó Dunát tetőzésekor átúszva bravúros módon megszökött a váci börtönből, és eljutott Budapestre, ahol három nap bujkálás után elfogták. 1955 márciusában szökéséért további két év börtönt kapott. Ezt a látszólag enyhe büntetést annak köszönhetette, hogy Sztálin halála után, 1953-tól 1956-ig ideiglenesen enyhült a terror, az ÁVH ritkábban használt fizikai erőszakot. 1954 júliusától 1955 márciusáig tehát ismét a Gyűjtőfogházban, majd újra Vácott raboskodott. Tiltakozásul éhségsztrájkba fogott, amitől szervezete legyengült, és a rabkórház lakója lett. Innen tudta először kijuttatni verseit. 1955 nyarán a kor legszigorúbb börtönébe, Márianosztrára szállították, ott született meg költészetének legkiemelkedőbb darabja, a *Sorsod művészete* című, több mint hatszáz soros, prózabetéteket is tartalmazó verse, „hosszúverse”, „poémája”, „eposza”, szökésének története. Rabságának utolsó időszakát ismét a Gyűjtőfogházban töltötte, innen szabadították ki a forradalmárok november elsején. Drechsel Máriával, ifjúkori szerelmével november 4-én jegyezték el egymást, november 5-én csatlakozott a szabadságharcosokhoz, november 7-én alkonyat előtt a Klauzál utca torkolatában álló szovjet tankból halálos lövések érték.

Gérecz Attila költészetét összesen negyvenhárom saját vers és tizennégy műfordítás teszi ki. Különlegesség, hogy sokáig éltek fejben a versei, mert nem volt lehetősége azonnal leírni azokat. Ha végre sor kerülhetett a rögzítésre, többnyire ceruzacsonkkal, vécépapírra írt. Kijuttatni a kész műveket szintén nagyon nehéz volt.

A műfordítások a füveskertiek hatására keletkeztek, ők többnyire műfordításokkal töltötték idejüket, Gérecz Attila azonban nem szeretett fordítani: „Társaimmal – írta első levelében a szökése után, 1955. februárban – (Vác most a fiatal magyar líra egyik legjelentősebb központja) jelenleg a világirodalom legnagyobb költőit fordítjuk. Kissé későn kapcsolódtam bele (ők már nyáron elkezdték), de műfordításaim óriási feltűnést keltettek. Tóth Árpád, Szabó Lőrinc, Kosztolányiék színvonalán emlegetnek párat közülük, és egy-két verset az illető versek legjobb magyar műfordításának. Most ebben is – úgy érzem – kissé visszaestem. Nincs kedvem mások verseit átélnem, kifejeznem, mikor a saját érzéseimet sem tudom formába önteni.”

Hajnal Géza ismerteti a Gérecz-recepció történetét is. Külön teret szentel az általánosságban Gérecz Attilával foglalkozóknak, Pomogáts Bélának, Rónay Lászlónak, Szörényi Lászlónak. Utal az esetenként egy szempontot érvényesítőkre és az egyes verseket elemzőkre. Ez utóbbi körből részletesebben hivatkozik Tarján Tamásra, aki Gérecz költészetét a magyar líra legnagyobbjaihoz mérte, összevetve Kosztolányi *Hajnali részegség* és Gérecz *Levél* című versét, felvillantva Radnóti *Levél a hitveshez* vagy a *Hetedik ecloga* című versekkel való lehetséges párhuzam lehetőségét. Utal Varga Domokosra, aki József Attila *Óda* című költeményének párverseként olvassa Gérecz *Alkony* című költeményét. Jankovich Marcell Zrínyi Miklóssal, Balassi Bálinttal, Petőfi Sándorral említi egy lapon, hiszen Gérecz hősi halálával az eposzi hősök rangjára emelkedett. Erre erősít rá Szörényi László a *Sorsod művészete* című Gérecz-vers műfaji meghatározásával, amikor e hosszúverset az eposz alfajába sorolva verses regénynek definiálja. A sor tovább folytatódik az „imitatio Christi” jelenség vizsgálóin át az evangéliumi emblémákat értelmezőkig.

Gérecz Attila mindössze kétéves költői életében egyre inkább tudatos alkotóvá akart válni. Kereste az egyéni kifejezés lehetőségét a költészetben: „Képtelen vagyok most verset írni, mindent összetépek, tele vagyok kínlódással, keresem az új formát, hangot, az egyéniségemnek megfelelő kifejezés lehetőségét. Rengeteget kell még tanulnom, tele vagyok utánérezésekkel, reminiscenciákkal, és nem biztos, hogy a burokból kitörve lepke lesz belőlem.” A szökése utáni első levelében írta le ezeket a sorokat. A Hajnal Géza által példásan összeállított kötetből igazában csak következtetni lehet arra, milyen jelentős életművet alkotott volna akkor, ha a történelem erre több időt ad neki. (*Kortárs–TauTerv*, 2017)

